

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A holokauszt tárgyalása a szovjet zsidó kultúrában, a meggyilkolt (zsidó) gyermekeink emlékére

James Loeffler: *In Memory of Our Murdered (Jewish) Children: Hearing the Holocaust in Soviet Jewish Culture*. = *Slavic Review*, 73 vol., 2014. 3 no. 583–609 p.

James Loeffler írása a szovjet zsidóság zeneiségét vizsgálja a holokauszt kontextusában. A zsidók halála a holokauszt során tabu témának számított a hivatalos szovjet kulturális irányzat szerint. Andrej Zsdanov, Sztálin kulturális komisszárja tolmácsolta a világos üzenetet: a zsidóság szenvedései megjelenhetnek, a haláluk azonban nem. Mikhail Gnesin, az 1946-ban Sztálin Díjjal kitüntetett zeneszerző nyíltan kritizálta Zsdanovot, mivel nem használhatta darabjában a *requiem* (gyászmise) kifejezést.

A tanulmány írója amellet érvel, hogy a szovjet-orszországi holokauszt bizonyos tekintetben különbözik attól a tapasztalattól, ami általában a nyugat- illetve közép-európai ember fejében él a tragédiáról. A Terezin melletti táborokban fogvatartott zsidó zeneszerzők, mint Viktor Ullmann, Pavel Haas vagy Gideon Klein hatalmas figyelmet kaptak, amely mutatja a nyilvánosság érdeklődését az irányban, hogy kulturális relevanciában fontossá váltak a zsidóságot ért szenvedések. Ugyanakkor megfigyelhető az a fajta értelmezési keret, amelyben az 1933 és 1945 közötti zeneszerzők, vagy előadóművészek, akik a holokauszt áldozatai, közvetlenül az általános holokauszt-értelmezés részévé válnak. A Terezini foglyok munkássága egy különleges kreatív szabadságot jelentett, engedélyezve volt számukra, hogy alkossanak.

Az egyik legjelentősebb kérdés, mely a címben is megjelenik, s amely Gnesin kapcsán is előkerül, hogy az elhunyt gyermekek vajon zsidó vagy szovjet áldozatok-e. Ez különösen ellentmondásos, mivel a szovjet kép a fasizmus elleni szent háborúról szólt, ugyanakkor a zsidó veszteségek felidézése tiltott volt. A zsidó-szovjet kultúrkör visszaidézése biztosít egy egészen másfajta hangzást az európai történelemnek a holokausztot illetően.

„*Gnesin zsidónak született, de mint zeneszerző, orosz volt*” – nyilatkozta Tikhon Khrennikov orosz zeneszerző, s ez a fajta kettős megközelítés jellemezte a zsidó kérdést a szovjet-zsidó történelem taglalása során. Gnesin zenei tanulmányait a Szentpétervári Konzervatóriumban kezdte, viszonylag kevés zsidó gondolati örökséggel, de mire 1908-ban végzett, közeli kapcsolatba került a születőben lévő orosz zsidó kulturális reneszánsz irányzattal. A Közösség a Zsidó Népzeneért a korai kezdeményezések közé tartozik, s ugyanebben az évben kötelezték el magukat zsidó zeneszerzők és népzeneészek egy modern zsidó zeneművészeti iskola alapítására.

Egy sor nagyhatású mű köthető Gnesin nevéhez, melyeken keresztül igyekezett ábrázolni a zsidó liturgiát és a jiddish népi tradíciókat. Ezek között van a *Variációk a Zsidó népi témára* című, 1917-ben írt vonósnégyese. Dolgozott számos produkción a Moszkvai Művész Színházban. A legfontosabb az a fajta egyensúly megteremtése volt számára, melyben összhangba kerülhetett önmeghatározásában mind a zsidó, mind pedig az orosz kulturális identitás. Ahogy számos orosz zsidó társa, ő is kettős örökségűnek identifikaálta magát: „a zsidó néphez tartozom születésemnél fogva, és a nagyobb orosz zenei kultúrához művészetemnél fogva” – vélekedett Gnesin. A legnagyobb kihívást azonban a zsidó-szovjet kulturális jövőképet illetően az egyre visszatérő és teret hódító antiszemitizmus jelentette számára, s valójában ez készítette őt első útjára Palesztinába 1923-ban.

Moszkvába visszatérve Gnesin örömmel vetette bele magát az ígéretesnek tűnő 20-as évek szovjet-zsidó kultúrájába. A Habima héber nyelvű színház, Közösség a Zsidó Népzeneért szolgáltatta az intézményi háttérrel. Azonban a 30-as évektől kezdve egyre erősödtek magánéleti problémái. 1934-ben elhunyt első felesége, Nadezhda, majd a 30-as

évek végén személyes érintettségbe került a terrorral. Testvérét, Gregoriit letartóztatták 1937-ben antibolsevista politikai bűnökért, majd kivégezték. 1939-ben két régi barátját, Meyerholdot, és Kiselgofot szintén letartóztatták és kivégezték.

A megpróbáltatások ellenére megmaradt annál az elképzelésénél, hogy továbbra is hitt a szovjet modernizáció elképzelésében. 1941 szeptemberében azonban közbe szóltak az események, a németek már Leningrádnál jártak, ezért Gnesint és családját evakuálták egy Volga melletti városba, Ioshkar-Olaba. Ezekben az időkben tervelte ki Gnesin, hogy csatlakozik a Thaskentbe evakuált Leningrád Konzervatóriumhoz, ezért odaküldte fiát, Fabit, aki azonban fizikailag már legyengült előző betegségei miatt, s a helyi kórházban meghalt, mire apja utána tudott menni. Gnesin elhatározta, fájdalmát becsatornázza műveibe beleértve fantázia szonátáját, és a zongoratrióját. Művét 1943-ban fejezte be „*Elpusztult gyermekeink emlékére*” címmel.

Gnesin, és a hozzá hasonló szovjet-zsidó művészek küzdöttek ketős identitássukkal, mivel művészetükhöz mindkét kultúrkörből merítettek ihletet annak ellenére, hogy a zsidóellenes hangok, a politikai tisztogatások fokozatosan erősödtek. A szovjet irányítás tiltotta a holokausztban elhunyt áldozatokra való utalást, valamint nem volt hajlandó elismerni hivatalosan a zsidóellenes hangokat.

Palóc André

Az erdélyi Martin Schmeizel 18. századi könyvgyűjteménye – időben az első történeti szakkönyvtár a Kárpát-medence vonzáskörében?

Verók, Attila: Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung. = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 35. Jg. 2012. 2. No. 134–149. p.

A hazai korai tudományosság és könyvkultúra kiváló kutatója Martin Schmeizel (1679–1747) Brassóból elszármazott történész, poli-

hisztor németországi pályáját (tanulmányok: Jéna, Wittenberg, Greifswald; oktatói munka: Jéna, Halle) nyomon követve vázolja a korában nemzetközileg ismert jeles tudós könyvgyűjteményének körvonalait, ahogy az anyagot a fellelt, egymást átfedő, egyszersmind kiegészítő egykorú könyvjegyzékek alapján felmérhette. Verók a téma egyes részleteiről több más publikációban is számot adott, és egy lábjegyzetének elmondása szerint foglalkozik egy Schmeizel-monográfia megírásával. Schmeizel gyűjteményét illetően méreteiben és tartalmában, hasonló hazai magánkönyvtárakkal (Köleséri Sámuel, Bél Mátyás, Deccard János Kristóf stb.) egybevetve, kiemelkedő gyűjteményről van szó, melyet gyűjtője kutatási témáinak és oktatói tevékenységének megalapozására tudatos kiválasztás alapján formált. Mintegy 1670 kötetet számlálhatott, melyek a gyűjtőköteteket tekintve tartalmaztak akár több, mint négyezer művet. A jobbára korabeli kiadású művek zömmel német és latin, kisebb részben olasz és spanyol nyelvűek, jól és kevésbé jól ismert európai nyomdák terméséből, de leginkább utolsó és leghosszabb idejű működése színhelyeként Halle vonzásköréből. Tematikailag a történetírás uralkodó, de nem hiányoznak a teológiai munkák sem, és a belletrisztika is előfordul. Mintegy száz idegen magángyűjteményi könyvjegyzék jelenléte kellő nyomatékkel jelzi a gyűjtő szisztematikus igényét, melynek nyomán egy-egy szakágazat, de mindenekelőtt a történeti témakörön belül az alapvető s esetleg már nehezen is hozzáférhető munkák kerülnek a kollekcióba.

Schmeizel folyamatosan gyarapodó könyvtárának jelentős hányadát adta (535 cím) az a hungarika-anyag, mely Czvittinger Dávid munkájához hasonló „*historia litteraria*” előkészítését szolgálta, s a maga nemében az első hungarika-gyűjtemény a világon. A tematika Bethlen Gábor tevékenysége, a török harcok, a protestánsüldözés, valamint a kuruc-felkelés köré összpontosul. Hangsúlyozandó: magyar nyelvű nyomtatványok még e hungarikák sorában sem szerepelnek. (A gyűjtő birtokából egyetlen magyar nyelvű kiadványról tud a kutatás, ez Káldy György Bécsben nyomtatott katolikus Bibliája, melyet Schmeizel 1722-ben odaajándékozott a jénai egyetem könyvtárának, ahol az a mai napig meg is található.) Hungarikáinak nyomtatott jegyzékét (*Catalogus scriptorum...*) egyébként még maga Schmeizel közreadta Halléban 1744-